
**The Difference between Two Narratives of “Bal’ami’s History”
and “Tha'alibi’s History” about Goshtasb**

Ashraf Farajzadeh; Ph.D. Student of Persian Language and
Literature, Shahr-e-kord Azad University
Asghar Rezapourian Ghahfarokhi; Assistant Professor, Shahr-e-kord
Azad University *
AmirHosein Hemmati; Associate Professor, Shahr-e-kord Azad
University

1. Introduction

During the Samanid era, and with the emergence of a movement for the restoration and reconstruction of Iranian identity via Persian language, writing of the history of Iran took place in two fields. One was through epic, which was actually a mythological-historical narrative, and the other was a translation of Tabari's History representing a historical perspective. In fact, the Persian narrative of Tabari's History was a translation of the Iranian existence in the form of the Dari language. And, therefore, Bal’ami, as a literary man, secretary, and politician, translated Tabari's History as a reflection of the historical and linguistic identity of the Iranians in the form of a government transmitted from the Arabs. i.e. a free translation and compilation of the original text. However, another book, Tha'alibi's History, despite the short time gap with Bal’ami’s History, was translated and co-authored in a completely different environment during Ghaznavid era. The present study is about the distinction between the narration of the two histories, one Persian and the other Arabic; by comparing and contrasting these distinctions, it also tries to understand how each historian narrates a particular view of history.

2. Methodology

This study, while introducing Goshtasb in Avestan and Zoroastrian

* Corresponding author.

E-mail: rezaporian@gmail.com.

Date received: 12/05/2019

DOI: 10.22103/jll.2020.14019.2653

Date accepted: 19/08/2019

texts, compares Goshtasb in the two books of Bal'ami and Tha'alibi, and answers the following questions:

- What are the differences between Goshtasb's narrative in of Bal'ami's History and Tha'alibi's History?
- What is the reason for these differences?

3. Discussion

Bal'ami's narrative of Goshtasb is closer to that of the ancient Sasanid texts and to the Avestan narrative than that of Tha'alibi. Bal'ami's narrative is also much shorter than Tha'alibi's narrative. He only briefly narrates the events of Goshtasb's reign, without literary marginalization and artistic illustrations. What distinguishes Bal'ami's narrative from Ferdowsi's is its approach toward Goshtasb. It seems that Ferdowsi does not have a positive view of Goshtasb due to the behavior of his child, Esfandiar and he is presented with an oppressive, a selfish, a cruel and a deceitful image. However, in Balmai's history, he is the face of a monarchist and religionist kingdom.

In Bal'ami's narrative, the story begins with the death of Goshtasb's father Lohrasb, and his kingdom. (Bal'ami, 1975: 655) Bal'ami introduces Goshtasb who is partly in harmony with the character of the Avesta in the Avestan texts, and has a legitimate and sacred character in the Avestan history.

For this reason, despite the length of references, a dual image of a mythological-historical figure is presented in the two texts: Bal'ami and Shahnameh. Tha'alibi, however, was brought up very close to Bukhara, in Neyshabur, under completely different conditions and in a completely religious and political context. In this sense, the history of religious historiography is much more highlighted in the narrative of Tha'alibi than in Bal'ami's History. At the same time, along with the development of Arabic language, more literary and rhetorical facilities were available. He also provides a detailed narrative with pictorial engravings of Goshtasb that are, of course, closer to the religious-Islamic narrative of this character. The first influence of the Arabic language on the Tha'alibi narrative can be traced in the name of the king; because of the absence of the two letters "G" and "P" in the Arabic language, the name Goshtasb has become "Boshtasf" in the Tha'alibi history. In addition, the story of this Iranian king has

been repeatedly linked to the religious history of Ibrahim, and the geography of ancient Iran is tied to the sacred climates of the Torah, such as Palestine and Egypt. The same reflection making into an Arabic version of the historical narrative can be traced back to many names and places, and that the narrative of Tha'alibi has a much more mythical effect than that of Bal'ami. Tha'alibi seems to portray the "story of history" of the kings of Iran in a form of legendary religious narrative. Therefore, there are many similarities between Ferdowsi's narrative and the proverbial Arab prose. Another notable point distinguishing between the narration of Tha'alibi and Bal'ami is that Bal'ami was the professional secretary in Persian literature as well as a politician and minister, but Tha'alibi was a religious scholar and historian familiar with Arabic and religious traditions. Obviously, the historical narrative of these two different social and political bases is reported apart from time. Tha'alibi narrative of the Goshtasb is different from what we see in Avesta and Bal'ami's History. He describes the events of his life in detail, using literary and artistic imagery. Tha'alibi's perspective toward Goshtasb is very similar to that of Ferdowsi, because he describes Goshtasb as a jealous, selfish, oppressive and authoritarian king, a greedy king who deliberately kills his son Esfandiar for ambition and keeping the kingdom.

4. Conclusion

Bal'ami's History and Tha'alibi's History are important works of the 4th and 5th centuries A.H. both dealing with a common theme (Iranian history) and involving contemporaneous authorships. There are peculiarities and differences both in the origin of the narratives and in the type of their authors' narrative. One of these narratives is the story of Goshtasb recounted in these two historical books. In Avesta, Goshtasb is a sacred figure. He is a good-natured, powerful king and a justice-giver; however, in national narratives and epics, he has ugly and contemptible traits. He is a proud, selfish and jealous king who kills his own son due to fear and the jealousy that he nurtures deep down toward his son. Among the dissimilarities and differences mentioned above, one can notice the nationalistic Pan-Iranian look of Bal'ami contrary to the more tribal outlook of Tha'alibi. Additionally, the important element for Bal'ami is history, so he is merely content with the unpretentious description of the narrations and expresses

them succinctly. He seeks the true course of narratives, and, therefore, adjusts the epics as far as possible. Tha'alibi, nonetheless, offers detailed description of the events and mental imageries. Among other noteworthy dissimilarities is the function of the characters in both narratives that tends to vary, as well as the inversion and alteration of their names and titles, which appear to be due to the use that both authors make of different sources and references in their works.

Keywords: Bal'ami's History, Tha'alibi's History, Narrative, Goshtasb.

References [in Persian]:

- Abolghasemi, M. (1997). *A Guide to Ancient Languages of Iran*. 2nd Vol. Grammar and glossary. 2nd Ed. Tehran: Samt Press.
- Bahar, M. (1983). *Research in Iranian Myths*. 1st Ed. Tehran: Toos Press.
- Bahar, M. T. (2001). *Stylistics*. 2nd Vol. 7th Ed. Tehran: Amir-Kabir Press.
- Balami, A. (1974). *Balami's History*. (corrected by M. T. Bahar). Tehran: Tabesh Press.
- Behzadi, R. (1989). *Indian Bondaheshn, a Text in Middle Persian*. 1st Ed. Tehran: Cultural Studies and Research Institute.
- Boyce, M. (2011). *Zoroastrian Ceremonies*. (A. Tahami Trans.) 4th Ed. Tehran: Negah Press.
- Christensen, A. (1964). *Kianian* (Z. Safa Trans.). 2nd Ed. Tehran: Book Translation and Publication Firm.
- Dadgi, F. (2001). *Bundahish* (M. Bahar Trans.). 1st Ed. Tehran: Toos Press.
- Doostkhah, J. (1995). *Avesta, the Oldest Iranian Songs and Texts*. 2nd Vol. 2nd Ed. Tehran: Morvarid Press.
- Ethé, H. (1958). *The History of Persian Literature* (R. Zadeh-Shafagh. Trans.). Tehran: Book Translation and Publication Firm.
- Fatehi, A. (2001). *A brief Comparison of Goshtasb's Character in Iranian Ancient Writings and Shahname Ferdowsi*. *Student Illumination Quarterly*. Qom University 9(4), 26-30.
- Ghadimi, G. (2017). *Historiography in Iran*. 1st Ed. Tehran: The Organization of Study and Development of Humanities Textbooks. Gore Anklesaria and a preface by M. nawabi. Tehran: Iranian Culture Foundation.

- Heydari, A. & Sahrayi, G. (2016). *A new point in Goshtasb's filicide*. *Mystical Literature and Mythology Quarterly*, 43(10) 85-114.
- Khadish, P. (2013). *Oral Narratives of Goshtasb*
- Malek, A (2001). *A Review of Malek Alfors News and Thaaalebi's Sirahom in Comparison to Shahnameh*. *The Moon of History and Geography Journal*. 60-67.
- Massé, H. (1996). *Ferdosi and National Epic* (M. Roshan Zamir Trans.). Tabriz: Tabriz University.
- Masserat, M. (2005). *The image of Goshtasb in National Religious Narratives*. *Journal of the Faculty of Literature and Humanities, Tabriz University*. 197(48), 153-181.
- Moin, M. *Mazdisna and Persian Literature*. 1st Vol. Tehran: Tehran University.
- Mouris, G. et al (1999). *History of Persian Literature from the Beginning to the Present* (Y. Azand Trans.). Tehran: Gostare Press.
- Nikrooz, Y. & Karimi, F. (2015). *A Psychological Critique of the Goshtasb 's Personality in the Story of Rostam and Esfandiar*. *Journal of Epic Literature of Lorestan University*. 4(2), 119-152.
- Noldeke, T. (1978). *National Epic of Iran* (B. Alavi Trans.). 3rd Ed. Tehran: Sepehr Press.
- Oryan, S. (1992). *Pahlavi Texts*. (J. Jay Trans.) 1st Ed. Tehran: Islamic Republic National Library.
- Parishrooy, A. (2011). *Juxtaposing Shahname and Tha'alibi Ghorar-al-Seyar*. Tehran: Soraya Press.
- Poordavood, E. (1977). *Yashts*. 1st & 2nd Ed. (B. Farah-Vashi Ed.) 3rd Vol. Tehran: Tehran University Press.
- Ramezani, M. (1939). *The Gist of Histories and Stories* (M. Bahar Edit.) Tehran: Khavar Press.
- Riahi, M. A. (2001). *Ferdosi*. Tehran: Tarhe No Press.
- Rouhani, M. & Enayati, M. (2008). *A Comparison of the Characters of Balami and Shahnameh in terms of Epic-Mythical Function*. *Gohar Guya Journal*, 6(2), 103-121.
- Rypka, J. et al. (2003). *History of Iranian Literature* (A. Serri Trans.). 2nd Vol. Tehran: Sokhan Press.
- Sadat-Naseri, H. (1974). *Paragons of Iranian culture and history in the Islamic era*. *The Supreme Council of Culture and Arts*. The Cultural Studies Center. First Divison.
- Sadighian, M. (1996). *The Epic Mythological Culture of Iran*. Tehran: The research Center for Humanities and Cultural Studies.

- Sattari, R., Haqiqi, M. & Moqadasi, Z. (2009). *Goshtasb/ Hautus*. Litrary Research Quarterly, 23(6), 127-146.
- Shaker, M. (2008). *The Evolution of Islamic Historiography* (M. Esmaili Trans.). Qom: Bustan Ketab Press.
- Shamisa, S. (1997). *The Story of Rostam and Esfandiar*. 1st Ed. Tehran: Mitra Press.
- Story in Ferdowsi's Shahnameh*. Epic Literature Resarch Journal. 15(9), 131-140.
- Thaalebi, A. A. (1990). *Thaalebi's History* (M. Fazaeli. Trans.). 1st Vol. Tehran: Qatreh Press.
- Yarshater, E. (1994). *The National History of Iran*. (Cambridge University Research) 3rd Vol. Part 1. (H. Anushe Trans.) 1st Ed. Tehran: Amirkabir Press.

References [in English]:

- Bartholomae, Christian. (2004). *Altiranisches Worterbuch*. Tehran: Asatir.
- Baily, Harold w. (1930). "To the Zamasp – Namak" Bulletin of the school of oriental studies 6/1.
- Daneil, "Historiography in Early Islamic Period" Encyclopedia Iranica, Vo 1. XII, pp.337-349.
- Jamasp Asana, D. J. M (1969). *The Pahlavi text – vols I and II – with anintroduction by Bahram*.
- Kent. R.G. (1961). *Old Persian – Grammar – Texts – Lexicon*. Second Edition. U.S.A.: American.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نشریه نثر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۲۲، دوره جدید، شماره ۴۶، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

تفاوت میان دو روایت تاریخ بلعمی و ثعالبی درباره گشتاسپ (علمی - پژوهشی)*

اشرف فرج زاده^۱، دکتر اصغر رضاپوریان^۲، دکتر امیرحسین همتی^۳

چکیده

کتاب های تاریخ، از مهم ترین منابع شناخت اسطوره ها محسوب می شوند. حتی فردوسی نیز زمانی که در پی منابع اسطوره ای روایت شاهنامه بود، به سراغ کتب تاریخ - خداینامه ها - رفت. تاریخ بلعمی و همچنین تاریخ ثعالبی از کتب مهم تاریخ به زبان فارسی به شمار می آیند. این دو کتاب، در فاصله زمانی اندک با یکدیگر و با موضوعی مشابه (تاریخ عام ایران) به نگارش درآمده اند. هر مورخ بنا به منابع و مواد کار و نگرش خاص خود به تاریخ نگاری، متنی ویژه خلق می کند. در نگاه به اسطوره ها، هر مورخ دیدگاه متفاوتی دارد و گاه مورخان دست به «عقلانی سازی» شخصی کتاب های تاریخ می زنند که از مهم ترین منابع شناخت اسطوره ها محسوب می شوند. حتی فردوسی نیز زمانی که در پی منابع اسطوره ای روایت شاهنامه بود، به سراغ کتب های اسطوره ای رفت؛ کاری که قطعاً فردوسی آن را ناپسند می دانست. در یک قرن اخیر در باب «روایت» (Recit) و تاریخ (یا داستان Story و تاریخ History) و چگونگی بازتاب آن ها در یکدیگر، رسالات فراوانی در گونه های مختلف نقد ادبی در جهان نوشته شده است و مهم تر از همه، کتاب بی نظیر پل ریکور با عنوان «حکایت و زمان» در این زمینه به نگارش درآمده است. در این مقاله به تفاوت روایت زندگی گشتاسپ - پادشاه اسطوره ای ایران - در دو کتاب ثعالبی و

* تاریخ ارسال مقاله : ۱۳۹۸/۰۲/۲۲

تاریخ پذیرش نهایی مقاله : ۱۳۹۸/۰۵/۲۸

۱- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر کرد.

۲- استادیار دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر کرد. (نویسنده مسئول)

Email: rezaporian@gmail.com.

۳- دانشیار دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر کرد.

DOI: 10.22103/jll.2020.14019.2653

بلعمی پرداخته شده است. نتایج حاصل از این پژوهش، مبین آن است که چگونه ثعالبی روایتی ادبی از پادشاهی او به دست داده است، حال آن که بلعمی بیشتر نگاهی تاریخی و جزئی‌نگر به این شخصیت اسطوره‌ای دارد.

واژه‌های کلیدی: تاریخ بلعمی، تاریخ ثعالبی، گشتاسب.

۱- مقدمه

در باب این که می‌توان از «تاریخ‌نگاری اصیل ایرانی» سخن گفت یا نه، میان پژوهشگران اختلاف جدی وجود دارد. بسیاری از پژوهندگان فرهنگ ایران از جمله ریپکا معتقدند که اصولاً ایرانیان پیش از اسلام تلقی خاصی از تاریخ‌نگاری نداشتند و رسالاتی که تحت عنوان «خدای نامه» در عصر ساسانی و قبل از آن نیز وجود داشته، تنها مربوط به پادشاهان است و هیچ کتاب تاریخی از آن گونه تواریخی که در دوران اسلامی به نگارش درآمد، از عصر پیشا اسلامی ایران باقی نمانده است. بدین واسطه چنین به نظر می‌آید که این فتوحات اسلامی و هم آمیزی فرهنگ یونان، عرب و ایرانی بود که ایرانیان را به صرافت تاریخ‌نگاری انداخت. در واقع «خدای نامه‌ها» تاریخ دینی و اسطوره‌ای هستند که در آن‌ها تاریخ و اسطوره به هم آمیخته‌اند. (ن. ک: ماسه، ۱۳۷۵: ۳۵-۲۹؛ یار شاطر، ۱۳۷۳: ۴۷۱-۴۷۲)

در عصر سامانی و با پیدایش نهضت بازیابی و بازسازی هویت ایرانی از طریق زبان فارسی، نگارش تاریخ ایران در دو قلمرو صورت گرفت؛ یکی از طریق شاهنامه‌ها که در واقع روایت اسطوره‌ای - تاریخی است و دیگری ترجمه تاریخ طبری که معرف نگاهی تاریخی است. در واقع روایت فارسی تاریخ طبری نوعی ترجمان هستی ایرانی در قالب زبان دری بود و از این رو بلعمی، در جایگاه یک ادیب و منشی و سیاستمدار، تاریخ طبری را آن گونه که آینه هویت تاریخی و هویت زبانی ایرانیان و در قالب حکومتی منتقل از اعراب (سامانیان) باشد، ترجمه کرد؛ یعنی ترجمه و تألیفی آزاد از متن اصلی. این کتاب نه تنها از لحاظ زبان بلکه از لحاظ ارزش تاریخی نیز مهم‌ترین اثر منشور ادب قدیم ایران (ن. ک: اته، ۱۳۷۷: ۲۹) و پس از شاهنامه، قدیمی‌ترین سند نثر فارسی (ن. ک: بهار، ۱۳۸۰: ۱۰) و در مقام یک سند فرهنگی و زبانشناسی تاریخی (ن. ک: ریپکا، ۱۳۸۲: ۷۶۱) است که

التون دانیل آن را طرحی نو از تاریخ طبری در یک چهارچوب متفاوت می‌داند. (ن. ک: دانیل، ۲۰۱۲: ۳۴۹-۳۳۷)

اما کتاب دیگر، تاریخ ثعالبی، با وجود فاصله زمانی اندک با تاریخ بلعمی، در فضایی کاملاً متفاوت ترجمه و تألیف شد. اینک زمان حکومت غزنویان بود و ترک‌های غزنوی برای آن که مشروعیت کسب کنند، دوباره به دربار خلیفه عرب روی آوردند و خود را غازیان امپراطوری اسلامی جلوه دادند و حتی سلطان محمود برای غارت هندوستان و تخریب معابد هند و چپاول اموال آنان به دستاویز جهاد اسلامی متوسل می‌شد. از این رو دیگر آن بنیان‌هویت‌سازی تاریخی عصر سامانی از میان رفته بود و نگاهی تازه به تاریخ ایران وجود داشت. شاید به همین دلیل مشروعیت‌سازی غزنویان از طریق مشروعیت‌هویت دینی بود که ثعالبی تاریخ پادشاهان ایرانی خود - غررالخبار الملوک الفرس - را نه به زبان هویت فارسی دری که به زبان دینی امپراطوری اسلام، یعنی عربی، نگاشت و بنابراین بالاجبار روایتی متفاوت از بلعمی از تاریخ اسطوره‌ای ایران ارائه کرد.

مسئله مهم‌تر آن است که گشتاسپ، پادشاه کیانی، یاریگر زرتشت، پیامبر ایرانی نیز بود و قطعاً ثعالبی مجبور بود یا روایتی وطن‌پرستانه از گشتاسپ ارائه دهد و او را تقدیس کند و یا این که این نگاه هویتی ایرانی را کم‌رنگ کند. بدین واسطه است که اختلاف روایت ثعالبی، به زبان عربی و روایت بلعمی به زبان فرهنگی هویتی فارسی دری از پادشاهی که حامی پیامبر دین ایرانی بود، می‌تواند نشان‌دهنده تفاوت در واسازی حکایت تاریخی باشد. مسئله مقاله حاضر عبارتست از تمایزات روایت دو تاریخ «یکی فارسی و دیگری عربی از دو بازه زمانی مختلف از تاریخ ایران از زندگی پادشاهی اسطوره‌ای و این که از طریق سنجش و قیاس این تمایزات به چگونگی روایت هر مورخ با دیدگاه خاص از تاریخ پی ببریم. بی شک امیر سامانی که حامی بلعمی بود، امیری که داعیه استقلال از دربار عربی داشت و مشروعیت خویش را در نهاد هویتی ایرانی باز می‌جست، نگاه و تاریخ و روایت متفاوتی از وزیر خویش انتظار داشت تا امیرابوالمظفر نصر بن ناصر الدین سبکتکین - برادر سلطان محمود غزنوی - که سپاهی ترک تبار، فاقد پایگاه مردمی و تاریخی در ایران بود و مشروعیت خویش را در پیوستن خود به امپراطوری عربی - اسلامی می‌یافت. بی شک امیرابوالمظفر نصر بن ناصر الدین سبکتکین، حامی ثعالبی، به دنبال روایتی متفاوت از

پادشاهی گشتاسپ بود؛ اگرچه غزنویان نیز - هم چون سلاجقه - تمایل بسیار داشتند که ریشه خویش را در تاریخ افسانه ای تورانیان ثبت و واسازی کنند.

بی شک برای سنجش روایت این دو مورخ می توان به روایت های دیگر از پادشاهی گشتاسپ که امروزه در دست است؛ یعنی روایت اوستایی و روایت منظوم فردوسی بر مبنای خدای نامه های کهن، رجوع کرد. زیرا به درستی معلوم نیست که این دو مورخ از کدام منابع جنبی، جز آن که مورد ارجاع طبری بوده، بهره جسته اند. از این طریق در مقاله حاضر روایت ساسانی پادشاهی گشتاسپ در اوستا نیز مدنظر بوده است.

۱-۱- بیان مسئله

در این مقاله سعی بر این است که به سوالات زیر پاسخ داده شود:

- ۱- چه تفاوت هایی بین روایت گشتاسپ در تاریخ بلعمی و تاریخ ثعالبی وجود دارد؟
- ۲- علت به وجود آمدن این تفاوت ها در روایت مذکور چیست؟

۱-۲- پیشینه پژوهش

در باره شخصیت گشتاسپ مقالاتی نوشته شده از جمله مقاله ای با عنوان «نقد روان شناختی شخصیت گشتاسپ در داستان رستم و اسفندیار» که این مقاله بر اساس روان شناسی تحلیلی یونگ توسط یوسف نیک روز و فاطمه کریمی نگاشته شده است و در سال ۱۳۹۴ به چاپ رسید. «نکته ای تازه در فرزندکشی گشتاسپ»، عنوان مقاله دیگری است که در سال ۱۳۹۵ به قلم علی حیدری و قاسم صحرائی نوشته شده است. در سال ۱۳۸۸ مقاله «گشتاسپ و هوتوس» نوشته رضا ستّاری، مرضیه حقیقی و زهرا مقدّسی و هم چنین مقاله پگاه خدیش با عنوان «روایت های شفاهی داستان گشتاسپ در شاهنامه فردوسی» در سال ۱۳۹۲ و مقاله مهین مسرت با عنوان «سیمای گشتاسپ در روایات ملی و دینی» چاپ شده در سال ۱۳۸۴ از دیگر مقالاتی هستند که در این زمینه نوشته شده اند و در مجلات مختلف به چاپ رسیده اند. اما تاکنون تحقیقی در باب مقایسه داستان گشتاسپ در دو کتاب تاریخ بلعمی و ثعالبی نوشته نشده است.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

با توجه به اهمیت کتاب های تاریخی که مهم ترین منابع در باب شناخت اسطوره ها می باشند، این پژوهش بر آن است تا به مقایسه روایت گشتاسپ در دو کتاب تاریخ بلعمی

و تاریخ ثعالبی پردازد و تفاوت های آن را نشان دهد و اینکه چگونه ثعالبی روایتی ادبی از پادشاهی او به دست داده است، حال آن که بلعمی بیشتر نگاهی تاریخی و جزئی‌نگر به این شخصیت اسطوره‌ای دارد.

۲- بحث

در این مبحث ابتدا به طور اجمالی به معنی واژه گشتاسب در اوستا و سپس به معرفی وی در متون اوستایی و زرتشتی پرداخته شده است. در ادامه روایت‌های این شخصیت اسطوره‌ای در دو کتاب تاریخ بلعمی و ثعالبی به طور جداگانه آورده، سپس تفاوت‌های بین این دو روایت بررسی گردیده است.

۲-۱- گشتاسپ

نام ویشتاسپ یا گشتاسپ در اوستا به صورت (Vistaspa) آمده است (264 : Reichelt, 1968 ; 1473 : Bartholomae, 2004) و در واژه‌های ایرانی باستان، به شکل (Wistaspa) نیز ضبط شده است (ن. ک: ابوالقاسمی، ۱۳۷۳: ۷۷). این واژه از دو جزء تشکیل شده است؛ Vista به معنی آماده برای عمل و جزء دوم aspa به معنی اسب بوده و روی هم رفته به معنی کسی که دارای اسبان آماده (ن. ک: ابوالقاسمی، ۱۳۷۶: ۱۸۸ و بهزادی، ۱۳۶۸: ۲۵۷ و Kent, 1961) و یا دارنده اسب چموش (پورداوود، ۱۳۵۶: ۲۶۹) و یا صاحب اسب رمنده (ن. ک: فاتحی، ۱۳۸۰: ۲۶) بوده است. از کی گشتاسپ کیانی، بیش از پادشاهان دیگر سلسله کیانیان در اوستا سخن به میان رفته است و دلیل آن به گواهی گائده‌ها و قدیم‌ترین یشته‌ها، ظهور اشو زردشت سپیتمان، پیام آور پندار نیک، در عصر او (ن. ک: فاتحی، ۱۳۸۰: ۲۶) بوده است. پدرش لهراسپ به صفت ائورت اسپه (aurvat aspa) به معنای «دارنده اسب تندرو» ستوده شده که این صفت از آن خورشید و ایزد اپام نیات (apam napat) است (ن. ک: پورداوود، ۱۳۵۶: ۲۷۹). بهار معتقد است که: «در ایران دو سنت داستانی درباره گشتاسب وجود داشته است؛ یکی سنتی است که موبدان زرتشتی حافظ و ناقل آن بوده‌اند و بنابر آن او شاهی نیرومند و دادگستر بوده است. روایت دوم به ظاهر متعلق به مردم بوده است که در شاهنامه منعکس

شده است و بر اساس آن گشتاسپ نه چندان عادل که ستم گر بوده است. او مردی حسود، خودخواه و نیرنگ باز بوده و در برابر تورانیان قادر به دفاع از میهن نبود و فرزند خود، اسفندیار، را آگاهانه به کشتن داد.» (بهار، ۱۳۶۲: ۱۹۶)

از این رو در این جستار ابتدا نگاهی خواهیم داشت به شخصیت گشتاسپ در اوستا و سپس به بحث اصلی می‌پردازیم.

۲-۲- گشتاسپ در اوستا و متون زرتشتی

از آن جا که زرتشت در زمان پادشاهی گشتاسپ ظهور کرد و این پادشاه با پذیرش دین وی و ترویج آئینش، مایه اشاعه دین زرتشت گشت، بدیهی است که گشتاسپ شاه یکی از برجسته‌ترین و ستوده‌ترین پادشاهان در متون اوستایی باشد. از همین روست که برخلاف دیگر پادشاهان کیانی گزارش زمانه وی در اوستا بیش از آن که رنگی حماسی داشته باشد، صبغه‌ای دینی و مقدس به خود گرفته است (ن. ک: بهار، ۱۳۷۶: ۱۰۴).

در گاتاها، کهن‌ترین بخش اوستا، هاله‌ای از تقدس چهره گشتاسپ را در خود گرفته و از وی هم چون شهریاری مزدپرست و مروج منش راستی و پاکی یاد شده است (ن. ک: پورداد، ۱۳۸۴: ۱۴۲). در یشت‌ها چنین آمده که زرتشت با خوراندن داروی منگک بهشت مینوی را به گشتاسپ نشان داد (ن. ک: پورداد، ۱۳۸۴: ۲۶۸). بنابر متون کهن اوستایی زرتشت در سال سی‌ام پادشاهی گشتاسپ به دربار وی آمد و او با آغوش باز از این پیامبر ایرانی استقبال و آئین وی را در سراسر قلمرو خویش اشاعه داد (ن. ک: دادگی، ۱۳۸۰: ۱۴۰).

بدین قرار در متون دینی اوستایی، نام گشتاسپ و زرتشت با یکدیگر پیوند یافته و همواره از او با احترام و ستایش یاد شده (ن. ک: پورداد، ۱۳۵۶: ۲۶۸) و از وی هم چون بازو و پناه دین، سخن گفته شده است. در ارداویرافنامه که شرح سفر یکی از مغان به نام ارداویراف به عالم مینوی است، یکی از فروهران، ارواح پاک عالم لاهوت، گشتاسپ شاه است که در بهشت در سرایی باشکوه حکومت دارد (ن. ک: بهار، ۱۳۶۲: ۲۵۸).

در متون مقدس زرتشتی از نام همسر گشتاسپ «هوتئوس» (به معنای دارای برادران بسیار) یاد گشته و او نیز همراه با شوی خویش - گشتاسپ - ساکن باغ مینوی است. در اوستا شرحی باشکوه و مجلل از دل‌بستگی هوتئوس به گشتاسپ آمده است:

«مرا این کامیابی ده تا در خانه کی گشتاسپ عزیز و محبوب و خوب پذیرفته باشم» (ن. ک: دوستخواه، ۱۳۷۴: ۴۵۳).

گشتاسپ در متون متأخرتر مزدایی هم چون یشت‌ها و یسنا دارنده فرۀ ایزدی به‌شمار می‌رفته (یسنا، ۴۶، بند ۱۴) و در زامیادیشث از وی هم چون انسانی دیندار که «دیوان دشمن خوی را از پاکان (اشوتان) دور می‌کند، یاد گشته است» (زامیادیشث: بند ۸۴). در همین متون آمده است که ارواح مقدس عالم مینوی - امشاسپندان - بر وی تجلی کردند و وی را به آئین بهی ترغیب کردند (ن. ک: بویس، ۱۳۸۱: ۱۵۷). گشتاسپ پادشاهی است که بر کنار دریاچه مقدس دائیتی «هزار گاو، ده هزار گوسفند و صد اسب قربانی کرد» (ن. ک: کریستین سن، ۱۳۴۳: ۱۳۸).

در بخش‌های مختلف اوستا، گشتاسپ بارها از نیروهای مینوی یاری می‌گیرد و ارواح مقدس عالم بالا بر وی ظاهر می‌شوند. وی پادشاهی است که برای پاس‌داشت آتش مقدس آتشکده‌ها بنا می‌کند و یا آن‌که آتشکده‌های مقدس کهن را مرمت و بازسازی می‌کند. در متون متأخرتر و حتی تواریخ اسلامی، مانند مجمل‌التواریخ و تاریخ ثعالبی و طبری، پایه‌گذاری برخی از شهرها به وی نسبت داده شده؛ برای نمونه در مجمل‌التواریخ بنای رامشاسان و فسا و نیمور به او منسوب است (ن. ک: شعار، ۱۳۴۶: ۲۷). در متون غیر دینی پهلوی ساسانی نیز گشتاسپ شخصیتی برجسته است، چنان‌که در فرگرد هجدهم رساله «یادگار زیران» گشتاسپ و تمامی خاندانش حمایت‌گر دین بهی هستند (ن. ک: بهار، ۱۳۶۲: ۱۹۶). چنان‌که از گشتاسپ نقل می‌شود که وی گفته است که تا آخرین نفس و افسین فرد از خاندان خویش از دین پاک مزدیسنا حمایت خواهد کرد (ن. ک: یادگار زیران، ۱۳۷۴: ۶۳). از این‌رو در نوشته‌های مقدس زرتشتی بیشتر روایتی دینی از گشتاسپ روایت شده تا حماسی و تاریخی و هاله‌ای مقدس گرد سیمای این پادشاه کشیده شده است.

۲-۳- روایت بلعمی

از نوشته‌های تاریخی و مقدمه شاهنامه ابومنصوری چنین پیداست که پیش از دقیقی و فردوسی، دربار سامانی در کار پردازش نسخه تاریخی بزرگ متثوری از تاریخ پادشاهان بوده است. از این جهت بسیاری از روایت‌های کهن و مکتوب تاریخ باستانی و افسانه‌ای ایران که بسیاری از آنها نزد طبقه اشراف دهقان محفوظ مانده بود، جمع‌آوری گشت. دقیقی در پردازش شاهنامه خویش از همین منابع سود می‌برد و حتی فردوسی نیز از همین رسالات در آفرینش اثر جاودان خویش - شاهنامه - بهره گرفت. بدین لحاظ هنگامی که بلعمی سرگرم ترجمه‌ای آزاد از تاریخ طبری بود، این منابع نیز در دسترس وی بود و او می‌توانست به سادگی از آنها در اصلاح تاریخ خویش سود جوید. به همین دلیل روایت بلعمی در قیاس با تاریخ ثعالبی، به متون کهن ساسانی و روایت اوستایی نزدیک‌تر است و نمونه‌ای از آن را می‌توان از گزارش این دو مورخ از همسر گشتاسپ پیدا کرد.

هم‌چنین روایت بلعمی از تاریخ پادشاهی گشتاسپ بسیار کوتاه‌تر از گزارش ثعالبی است و وی به اختصار و بدون حاشیه‌پردازی‌های ادبی و تصویرسازی‌های هنری، تنها به ذکر وقایع ایام پادشاهی او پرداخته است. آنچه که روایت بلعمی را از فردوسی فاصله می‌دهد، نگاه این دو به شخصیت گشتاسپ است. چنین به نظر می‌آید که به واسطه رفتار گشتاسپ با فرزند خویش - اسفندیار - فردوسی نگاه مثبتی به گشتاسپ ندارد و تصویر چهره‌ای ستمگر و خودخواه و ظالم و نیرنگ باز از وی ارائه می‌شود. اما در مقابل سیمای گشتاسپ در تاریخ بلعمی، چهره پادشاهی آبادگر است و دین پرست. در تاریخ بلعمی داستان گشتاسپ با مرگ پدرش لهراسب و پادشاهی وی آغاز می‌شود. او پادشاهی است که «عدل و داد گسترد و جهان را از شرق به غرب آبادان کرد و به آبادانی شهرها پرداخت» (بلعمی، ۱۳۵۳: ۶۵۵).

گشتاسپی که بلعمی معرفی می‌کند تا حدی با شخصیت گشتاسپ در متون اوستایی هماهنگی دارد و در تاریخ بلعمی نیز هم‌چون متون اوستایی شخصیتی موجه و مقدس دارد. از این جهت تصویری دوگانه از یک شخصیت اسطوره‌ای تاریخی در دو متن بلعمی و شاهنامه ارائه شده است.

۲-۴- روایت تاریخ ثعالبی

کتابی که به «تاریخ ثعالبی» شهره گشته به ظاهر تحریر تازه و جداگانه‌ای است از تاریخ مفصل «غرر اخبار ملوک الفرس». ثعالبی (۴۲۹ - ۳۵۰ ه ق) از مورخان علمای تاریخ عصر غزنوی است و اهل نیشابور که در عصر غزنوی یکی از آبادترین شهرهای خراسان بزرگ و حتی کل سرزمین ایران بود. در این دوره نیشابور مرکز مهم علمای دینی است و مدارس متعدد و وجود نحله‌های مختلف دینی در این شهر نشان از اهمیت آن دارد. اگر تاریخ بلعمی در بخارا و تحت نهضت بازآفرینی، هویت ایرانی نگارش یافت، تاریخ ثعالبی در فاصله بسیار با بخارا، در نیشابور و تحت شرایطی کاملاً متفاوت و در زمینه و فضای سیاسی و فکری کاملاً دینی شکل گرفت. بدین لحاظ صبغه تاریخ نگاری مذهبی در روایت ثعالبی بسیار پررنگ‌تر از تاریخ بلعمی است. هم‌چنین در این زمان همراه با گسترش و پیشرفت ادبی زبان عربی، امکانات بلاغی ادبی بیشتری در اختیار ثعالبی قرار داشت و وی نیز روایتی داستان گونه و مفصل همراه با قلم پردازی‌های تصویری از پادشاهی گشتاسپ و البته نزدیک‌تر و هم‌نوتر با روایت دینی - اسلامی از این شخصیت ارائه می‌کند.

اولین تأثیر زبان عربی در روایت ثعالبی را می‌توان در نام این پادشاه سراغ گرفت؛ چراکه به دلیل فقدان دو حرف «گ» و «پ» در زبان عربی، نام گشتاسپ در تاریخ ثعالبی مبدل به «بشتاسف» شده است. از آن گذشته، سرگذشت این پادشاه ایرانی پی‌درپی به تاریخ دینی اسلامی - ابراهیمی از تاریخ عالم پیوند می‌یابد و جغرافیای ایران باستانی با اقلیم‌های مقدس توراتی هم‌چون فلسطین و مصر و مانند آن گره می‌خورد. همین بازتاب عربی شدن روایت تاریخی را می‌توان در بسیاری از نام‌ها و مکان‌ها بازجست و این‌که روایت ثعالبی رنگ افسانه‌ای بسیار شدیدتری در قیاس با تاریخ بلعمی دارد. چنین به نظر می‌آید که ثعالبی «داستان تاریخ» پادشاهان ایران را در هاله‌ای از روایت دینی - افسانه‌ای به تصویر می‌کشد و بدین جهت همسانی‌های بسیار میان روایت منظوم فردوسی و گزارش منثور عربی ثعالبی به چشم می‌خورد.

نکته قابل تأمل دیگر که تفاوتی بارز میان روایت ثعالبی و بلعمی به وجود می‌آورد، آن است که بلعمی منشی‌ای کار کشته در حوزه ادب فارسی و هم‌چنین مردی سیاست‌پیشه و وزیر بوده است، اما ثعالبی عالمی دینی و مورخی آشنا به زبان عربی و روایات مذهبی

بوده، بدیهی است که روایت تاریخی این دو از دو پایگاه اجتماعی و سیاسی متفاوت، گذشته از فاصله زمانی، گزارش می‌شود.

روایت ثعالبی از گشتاسپ با آنچه در اوستا و تاریخ بلعمی می‌بینیم متفاوت است. وی به طور مفصل و با استفاده از تصویرپردازی‌های ادبی و هنری به شرح وقایع زندگی گشتاسپ پرداخته است. نگاه ثعالبی به گشتاسپ بسیار شبیه به نگاه فردوسی است، چراکه گشتاسپ را پادشاهی حسود، خودخواه، ستمگر و خودکامه معرفی می‌کند؛ پادشاه حریصی که به خاطر جاه طلبی و از دست ندادن پادشاهی، آگاهانه فرزندش اسفندیار را به کشتن می‌دهد.

۲-۵ - خلاصه داستان گشتاسپ

ناراحتی گشتاسپ از پدر به خاطر ارادت او به کاووسیان سبب شد تا گشتاسپ لباس سفر بپوشد و به روم سفر کرده، در آنجا با دختر قیصر روم ازدواج کند. پس از آن به خواهش پدر به کشورش بازگشت و پادشاه ایران شد. در سرزمین گشتاسپ، مردی پاک، دانا و دانشمند آمد که آیینی تازه آورد و هدف او از میان بردن اهریمن و هراندیشه اهریمنی بود. آن مرد، زرتشت نام داشت. گشتاسپ دین وی را پذیرفت و موبدان را به سرزمین‌های مختلف فرستاد و آنان را به سوی خدای یگانه دعوت کرد. گشتاسپ، پادشاه تورانیان، ارجاسپ را نیز به دین زرتشت دعوت کرد، اما ارجاسپ عصبانی شد و از آنجا که به دنبال بهانه‌ای برای فتح ایران شهر بود، طی نامه‌ای طولانی به گشتاسپ با گستاخی و بی‌احترامی از او خواست تا زرتشت را به او بسپارد که در غیر این صورت بین او و گشتاسپ چیزی جز شمشیر نخواهد بود. با امتناع گشتاسپ از این امر بین دو کشور نبردی صورت گرفت که اگرچه بسیاری از فرزندان و برادران و خویشان گشتاسپ در این جنگ کشته شدند، اما سرانجام پیروزی با سپاهیان گشتاسپ بود. اسفندیار فرزند گشتاسپ به دلیل سخن‌چینی‌های اطرافیان به دستور پدر بازداشت و راهی زندان می‌شود. در این میان ارجاسپ که از دربند بودن اسفندیار آگاه می‌شود، بار دیگر به بلخ حمله می‌کند و لهراسب را کشته، خواهران اسفندیار را به اسارت می‌برد. گشتاسپ، اسفندیار را از زندان آزاد می‌کند و از او می‌خواهد که انتقام خون لهراسب را بگیرد و خواهرانش را از بند برهاند.

اسفندیار در نبردی طولانی و نفس گیر، ارجاسب را شکست می‌دهد و پس از موفقیت‌هایش امیدوار است، به پادشاهی برسد و ظاهراً گشتاسپ موافق این موضوع نیست. گشتاسپ با پیش‌گویی وزیرش جاماسب، مرگ اسفندیار را در زابلستان می‌بیند. گشتاسپ از اسفندیار می‌خواهد تا به زابلستان برود و رستم را به بند کشیده، نزد او بیاورد. اسفندیار به زابلستان می‌رود و طی پیام‌هایی که بین آن دو رد و بدل می‌شود، میان آنان مبارزه‌ای درمی‌گیرد و رستم زخمی می‌شود. رستم با رایزنی زال از سیمرغ چاره‌جویی می‌کند و با راهنمایی سیمرغ از چوب‌گز تیری می‌سازد و نهایتاً تیر را به چشم اسفندیار می‌زند و او را از پا می‌افکنند. اسفندیار هنگام مرگ، پسرش بهمن را به رستم می‌سپارد و جان به جان آفرین تسلیم می‌کند.

۲-۶- وجوه کلی تمایزات و تفاوت‌ها

۲-۶-۱- نگاه ایرانی‌شهری بلعمی - ایده‌عشیره‌ای ثعالبی

نگاه مثبت بلعمی به گشتاسپ و تاریخ ملی ایران پیشاساسانی، در تطابق با سیاست‌های فرهنگی ساسانیان در باز تولید هویت ملی ایرانی و اندیشه شهری است. بلعمی بارها روایت خود را برش می‌دهد تا درونیات ذهنی خود را در باب ایران باستان و آنچه که شاید بتوان آن را «روح ایرانی» خواند، قلمداد کند. برای مثال آن‌جا که به عدالت‌گستری و آبادگری او اشاره می‌کند و این که «هنگامی که خبر ویرانی شام و فلسطین توسط لهراسب را بدو دادند، او سخت اندوهگین شد، ناگهان روایت تاریخی را قطع می‌کند و چنین می‌نویسد: «که ملوک عجم هرگز ویرانی جهان ندیدندی، و این شهرها بیشتر همه ایشان به عمارت در آورده‌اند» (بلعمی، ۱۳۵۳: ۶۴۸).

بدیهی است که چنین عبارتی منویات ذهنی خود تاریخ‌نگار - بلعمی - است و او دیدگاه تاریخی خویش را در باب حکومت ایرانی را بر صفحه کاغذ می‌نگارد. از نگاه بلعمی، روح ایرانی که تجلی آن را می‌باید در پادشاهان ایران - ملوک عجم - بازجست، همواره در پی آبادانی است و از ویرانی پرهیز دارد و البته که بلعمی چنین شعاری را در برابر اعراب امپراطوری حاکمان عربی مطرح می‌کند.

ثعالبی نیز هم چون هر مورخ دیگری در روایت تاریخ دخالت می کند و به تحلیل رویدادها از دیدگاه خویش و معنای پدیدارهای تاریخی و پیش زمینه ها و پیامدهای آن می پردازد؛ چیزی که در تاریخ نگاری نوین آن را «تحلیل تاریخی» می نامند. اما تحلیل تاریخی ثعالبی تفاوتی بارز با بلعمی دارد. گرچه منابع و مواد تاریخی هر دو مورخ شبیه به یکدیگر است، اما بی شک نگاه و تحلیل این دو از وقایع تاریخی متفاوت از یکدیگر است. ثعالبی نیز گاه گاه رویدادهای تاریخی را قطع می کند تا در مقام تحلیل گر تاریخ به تحلیل و بررسی رویدادها پردازد و عبرت یا مفهوم روند پدیدارهای تاریخی را با خواننده خویش در میان بگذارد. در واقع به شیوه تمامی مورخان کهن، ثعالبی نیز مورخی بی طرف و خنثی نیست و همواره می کوشد تا «عبرت» های برآمده از تواریخ را در گزارش خویش ثبت کند. اما بدیهی است که نگاه ثعالبی و سوبه ها و دیدگاه های وی با بلعمی متفاوت است؛ چرا که به قول رودکی، کنون زمانه دگر گشته و مورخ نیز دگر گشته بود. در عصر غزنوی و حکومت ایلی غزنویان ترک که بیشتر چادرنشین بودند و کوچ گرد و هیچ ارتباطی با تاریخ کهن ایران نداشتند، سوبه های تاریخ نیز در ارتباط با همین روایات ایلپاتی است. در اندیشه ایلی - عشیره ای، یکی از مهم ترین بنیان های قدرت، همبستگی خانوادگی است و پاس داشت ارتباطات خونی و خویشاوندی. از همین رو تاریخ، تجلی ای از قدرت خانوادگی است و پادشاهان باید پیش و بیش از هر چیز پاسدار پیوندهای خونی - عشیره ای باشند تا بتوانند قدرت خویش را حفظ کنند و تداوم بخشند. در یک بخش از تاریخ گشتاسپ، آن جا که ثعالبی به این اشاره می کند که لهراسب به جای حفظ و تقدم خانواده خود یعنی گشتاسپ، به فرزندان کیکاووس توجه می کند و به همین دلیل گشتاسپ نیز به حالت قهر دربار پدر را ترک می کند، «پس گشتاسپ از پدر آزرده شد و ترمرد نمود و به روم رفت و دختر قیصر بخواست» (ثعالبی، ۱۳۱۸: ۱۶۰).

۲-۶-۲- کارکرد شخصیت ها

یکی از نقطه تمایزات مهم میان روایت بلعمی و ثعالبی، کارکرد متفاوت شخصیت ها در این دو اثر تاریخی است. به عنوان مثال کارکرد شخصیت زرتشت در نبرد میان گشتاسپ و ارجاسب است. این واقعه از آن جا مهم است که در زمان حکومت غزنوی «تورانیان» ترک به شکلی ضمنی با ترکان غزنوی در یک تراز نهاده می شدند. بنابراین ارجاسب «پادشاه

تورانیان» عکس برگردان پادشاه غزنوی نیز بود که در سرزمین ایران حکومت می کرد و فاقد مشروعیت مردمی بود. تفاوت این دو روایت به واسطه تفاوت جایگاه ترکان در دو عصر نگارش این دو اثر - سامانیان و غزنویان - می تواند معنادار باشد. در زمانی که تاریخ بلعمی به نگارش درمی آمد، ترکان غزنوی در دستگاه سامانی غلامانی بیش نبودند و بلعمی نیز در تاریخ خود چنین آورده که نبرد ارجاسب و گشتاسپ «به تحریک زرتشت بود» (بلعمی، ۱۳۵۳: ۶۵۸) و در واقع عامل اصلی نبرد، زرتشت بوده است و دلیل آن نیز آن که پادشاه تورانی رفتاری از خود نشان می داد که گویی پادشاه ایران زیردست اوست. باری جنگ میان ارجاسب و گشتاسپ با شکست پادشاه تورانی و پیروزی ایرانیان پایان می پذیرد.

اما روایت ثعالبی بسیار پیچیده تر و عمیق تر و واقع گرایانه تر است. بی شک ثعالبی هنگامی تاریخ خود را می نوشت که دیگر ترکان غزنوی نه غلام سامانیان که حاکم ایران بودند. در گزارش ثعالبی ارجاسب در ضمیر خویش اندیشه فتح ایران دارد و «بر ایران شهر طمع بسته بود و می خواست که جنگ میان ترک و فارس از سر گیرد.» (ثعالبی، ۱۳۱۸: ۱۷۳) و دعوت گشتاسپ برای گرویدن تورانیان به دین زرتشت را بهانه جنگ می کند. در روایت ثعالبی، آداب درباری به تفصیل می آید که در نوع خود جالب است: «نامه را به سوی سنگ دلی تندخوی افکند و به او دستور داد در سخن گفتن گستاخ و بسیار گوی باشد، احترامات را رها کند و در خطاب عنوان شاهنشاه به کار نبرد» (ثعالبی، ۱۳۱۸: ۱۷۳). این نامه افکندن رسمی است که در دربار غزنوی مرسوم بوده و در تاریخ بیهقی هم بدان اشاره شده است.

یکی دیگر از تفاوتها در باب کارکرد شخصیتها آن است که هنگامی که ارجاسب از آزادی اسفندیار مطلع می شود و لشکر اندک اسفندیار را خوار و اندک دید و به همین دلیل کهرم را فرستاد که به دست اسفندیار کشته شد و سپاه وی را هزیمت کرد و ترکان را کشت (ن. ک: تاریخ بلعمی، ۱۳۵۳: ۶۶۶). اما ثعالبی می گوید که ارجاسب از بین فرماندهان خود، یک نفر به نام «گرگسار» را به نبرد اسفندیار می فرستد و ارجاسب به او قول داد که در صورت شکست دادن اسفندیار، دخترش را به او می دهد. اسفندیار در نبردی سخت، گرگسار را اسیر می کند و به سوی گشتاسپ می فرستد (ن. ک:

ثعالبی، ۱۳۱۸: ۱۹۰). و یا آن که در تاریخ بلعمی، اسفندیار «بیدرفش» را می کشد و انتقام خون «زریر» - عموی خود - را از وی می گیرد (ن. ک: بلعمی، ۱۳۵۳: ۶۶۱) حال آن که در تاریخ ثعالبی، بستور فرزند زریر، گیرنده انتقام پدر است (ن. ک: ثعالبی، ۱۳۱۸: ۱۷۸).

۲-۶-۳- تطویل و اجمال

تاریخ بلعمی به سرعت از رویدادها می گذرد و تنها به شرح فهرست وار رویدادها بسنده می کند. برای بلعمی آنچه مهم است گزارش روایت های مختلف است و کنار هم نهادن آن ها. البته باید توجه کرد که تاریخ بلعمی، ترجمه ای آزاد از تاریخ طبری است و نیز اساس کار او تاریخ طبری است و طبری شیوه تاریخ نگاری خود را از کتاب هایی هم چون سیره ها و سیرالخبار و المغازی، کتب صحیح مسلم و بخاری و مانند آن گرفته بود؛ یعنی پایبندی به روایات و اصالت آن ها. هر چند که در باب تاریخ طبری بسیار به این نکته توجه شده که طبری چندان به صحت و سقم روایات توجهی نداشته و بسیاری از غث و سمین را کنار هم نهاده و ولع عجیبی به جمع آوری اخبار داشته است و از این رو بسیاری از روایات را بی آن که به تحلیل درستی و راستی آنان پردازد و روایات و زوایات را راستی آزمایی کند - امری که در نقل روایات اسلامی بسیار شایع است و نمادی از صحت یک کتاب - تنها کنار هم چیده است. بدیهی است که چنین روندی در ترجمه تاریخ طبری، یعنی تاریخ بلعمی، نیز بازتاب یافته باشد.

اما شیوه ثعالبی در نقل روایات بر تطویل است. وی روایات را تفسیر می کند و از این رو رویدادها در تاریخ او بسط بیشتری می یابند و از شرح و گزارش محض عبور می کنند و چیش معنادار می یابند. از این رو در تاریخ ثعالبی، رویدادها جدای از تصویرپردازی، که در جای خود بدان پرداخته ایم، تطویل می یابند و تفسیرهای خاص می گیرند و به گونه ای «تفسیر» می شوند. به عنوان مثال در داستان گشتاسب، مشورت کردن گشتاسب با جاماسب در مورد سرانجام نبرد بین ارجاسب و گشتاسب در تاریخ ثعالبی آمده است و این که گشتاسب با توسل به قدرت و پیشگویی جاماسب، از نتیجه جنگ آگاه می شود که زریر و بسیاری دیگر از فرزندان و برادران او در این جنگ کشته خواهند شد و گشتاسب از انجام نبرد منصرف می شود که سرانجام به اصرار و با پند و اندرزهای جاماسب، تغییر عقیده می دهد و به نبرد تن می دهد (ن. ک: ثعالبی، ۱۳۱۸: ۱۷۵-۱۷۴). اما در تاریخ بلعمی

گفتگوی بین گشتاسپ و جاماسب درباره سرانجام نبرد نیامده است. بی شک این نکته از آنجاست که ثعالبی عالمی دینی است و گرایشی تفسیری در اندیشه او جایگاهی ویژه دارد و می‌کوشد که از لابه لای وقایع به «عبرت‌های» تاریخی دست یابد؛ چراکه از نگاه قرآن، تاریخ، منبع عبرت‌هاست و حتی یکی از مهم‌ترین تاریخ‌های اسلامی «العبر و التاریخ» است که تاریخ را از زاویه عبرت جویی روایت می‌کند و شیوه ثعالبی نیز تا حدی همین عبرت جویی و معنایابی است.

۲-۶-۴- شرح ساده رویداد - تصویرپردازی‌های ذهنی

توصیف صحنه‌های نبرد و وصف چگونگی آرایش سپاه و رویارویی دو لشکر، یکی از وجوه تمایز میان تاریخ بلعمی و ثعالبی است. بلعمی در گزارش خود به هیچ وجه به شرح چنین جزئیاتی نمی‌پردازد، شاید از آن رو که هیچ منبع موثقی از دوران باستان و اسطوره باقی نمانده است که توصیف چنین جزئیاتی را در نگاه وی محرز جلوه دهد و از این رو شرحی موجز و غالباً منحصر به نتایج و پیامدهای رویدادها گزارش می‌کند. اما برخلاف او ثعالبی علاقه‌ای خاص به تصویرسازی، حتی ذهنی و شرح جزئیات دارد و می‌کوشد تا وقایع را به شکلی زنده تصویر کند که گزارش او را با وقایع نگاری خشک فاصله دهد و بدین ترتیب مایه‌های قصه پردازی و تطویل در تاریخ ثعالبی بسیار نیرومندتر از بلعمی است؛ حتی در این زمینه نیز ثعالبی بسیار به شیوه فردوسی نزدیک است و می‌کوشد صحنه‌ای جاندار از رویدادهای تاریخی در پیش چشم خواننده نقش زند چراکه «ثعالبی خود سراینده است و ارزش سخنان و گفتار زیبا را درمی‌یابد، سخن پردازی و شیرین گفتاری شاهنامه او را وامی‌دارد تا هر از گاهی خود شیرین سخنی کرده و گفتاری به گمان خویش هنرمندانه، در میان داستان پیلهدوزی کند» (پیش روی، ۱۳۹۰: ۶۲۸).

به عنوان مثال در داستان گشتاسپ، ثعالبی صحنه نبرد سپاهیان گشتاسپ با ارجاسب را این چنین به تصویر می‌کشد که: «نبرد با تیراندازی آغاز شد. پرتاب تیرها چون پیوستگی دانه‌های باران بود. رنگ تیره نیزه‌ها که می‌فکندند و برق سپید شمشیرها که می‌کشیدند، درهم آمیخته بود. گویی مرگ دهان گشاده و چنگال بیرون کشیده بود. در آن گیرودار چیزی دیده نمی‌شد مگر سرهایی که فرو می‌افتادند و خون‌هایی که می‌ریختند و عضوهایی که به این سو و آن سو پرتاب می‌شدند و پیکرهایی که به خاک هلاک می‌افتادند. این

جنگ تا هفت شبانه‌روز میان آنان درگیر بود، چندان که پیکر کشته‌ها چون پشته‌ها روی هم افتاده بودند و خون‌ها چون جوی‌ها روان بودند» (ثعالبی، ۱۳۱۸: ۱۷۶).

۲-۶-۵- تفاوت در منابع و مآخذ

منابع و مآخذ عمده‌ای که این دو اثر از آن‌ها استفاده کرده‌اند، با یکدیگر متفاوت است. منابع تاریخ بلعمی، خدای‌نامه‌ها و منابع کهن پارسی، تاریخ طبری و هم‌چنین شاهنامه ابوالموید بلخی است که محمدمامین ریاحی در این باره می‌نویسد: «در دوره سامانیان شاهنامه‌ای هم به نثر از ابوالموید بلخی معروف به شاهنامه بزرگ در چندین دفتر فراهم آمده بود که تا قرن ششم موجود بوده و مولفان تاریخ بلعمی و تاریخ سیستان و قابوسنامه و تاریخ طبرستان آن را در دست داشته‌اند» (ریاحی، ۱۳۸۰: ۵۴).

اما کتبی که ثعالبی برای نوشتن تاریخ خود مورد استفاده قرار داده، بر دو نوع‌اند: الف) تاریخ عمومی جهان که به طور کلی آن را دنبال کرده ولی از منابع آن نام نبرده است. ب) استفاده از سایر کتب تاریخی که بر پایه گفتار خود نویسنده، تاریخ طبری، تاریخ ابن خردادبه، مزدوج مسعودی مروزی، شاهنامه و آیین‌نامه ابن معتز، ابوالفتح بستی و ابن مقفع را می‌توان برشمرد (ن. ک: فضایی، ۱۳۶۹: ۶۸ و پریش روی، ۱۳۹۰: ۴۷۸) و همین‌طور از شاهنامه منصورى استفاده فراوانی کرده است (ن. ک: سادات ناصری، ۱۳۵۵: ۱۶۴).

به‌عنوان مثال ثعالبی روایت سفر گشتاسب به روم و ازدواجش با «کتایون» دختر قیصر روم را که بی‌شبهت به روایت فردوسی نیست، به‌طور مفصل در تاریخ خود آورده است. شمیسا احتمال می‌دهد که: «ثعالبی این داستان را از شاهنامه گرفته است؛ زیرا آخرین تحریر شاهنامه در سال ۴۰۰ ه. ق تمام شده است و وفات ثعالبی در سال ۴۲۹ بوده است» (شمیسا، ۱۳۷۶: ۲۲).

اما ملک معتقد است با توجه به هم‌عصر بودن ثعالبی و فردوسی، داستان گشتاسب و اسفندیار از منبعی واحد اخذ کرده‌اند (ن. ک: ملک، ۱۳۸۰: ۶۵). اما با توجه به قراینی که در شاهنامه ثعالبی وجود دارد، نظر شمیسا مورد تأیید قرار می‌گیرد؛ از جمله این‌که بارها ثعالبی به شاهنامه فردوسی، به‌عنوان یکی از منابع خود اشاره کرده است (ن. ک: ثعالبی، ۱۳۱۸: ۱۲). اما بلعمی بنابر متون اوستایی و پهلوی از «حوطوس» به‌عنوان همسر گشتاسب نام برده و چنین آمده است که: «لهراسب با خزائن و زنان شاه و حوطوس بانوی حرم در

بلخ بماند» (بلعمی ۱۳۵۳: ۶۴۷). و در آن اشاره‌ای به رفتن گشتاسب به روم و گرفتن کتابیون دختر قیصر نشده است.

۲-۶-۲- روایت واقع‌گرا - روایت افسانه‌ای

ثعالبی در بیشتر مواقع از شاهنامه پیروی کرده و بسیاری از افسانه‌ها و حماسه‌های حماسی را وقایع تاریخی تلقی کرده است، در صورتی که بلعمی به خوبی از افسانه بودن این وقایع آگاه است و از آمیزش تاریخ خویش با افسانه پرهیز می‌کند. نمونه این مورد را می‌توان در هفت خوان اسفندیار در داستان پادشاهی گشتاسب دید. این داستان در تاریخ بلعمی آن‌چنان به کوتاهی یاد شده است که هیچ‌یک از گفتارش برابر نهاد با گفتار ثعالبی نیست و نامی از هفت خوان اسفندیار نبرده است؛ تنها اشاره به راهی می‌کند که «هیچ کس یارای عبور از آن را ندارد و آفات دشواری آن راه و دره‌ها و کوه‌هایی که هرگز آدمی آن‌جا نرسیده بود و در آن‌جا ددان و سیمرغ را بکشت» (بلعمی، ۱۳۵۳: ۶۶۶).

اما ثعالبی کاملاً داستان حماسی هفت‌خوان را از شاهنامه فردوسی اخذ و در تاریخ خود ثبت می‌کند. داستان هفت‌خوان اسفندیار یکی از نمونه‌هایی است که به خوبی نشان می‌دهد که ثعالبی در بخش اساطیری ایران کاملاً با شاهنامه فردوسی همخوانی دارد و روایت ثعالبی در واقع همان روایت فردوسی است. همین نکته نشان‌گر آن است که ثعالبی پرهیزی از آمیزش افسانه و واقعیت در تاریخ خود ندارد در حالی که بلعمی نمی‌خواهد که تاریخ خود را با حقه و افسانه و داستان‌های خیالی از جایگاه و مرتبه تاریخی واقع‌گرا و موثق فروتر آورد. هم‌چنین داستان سیمرغ و کمک کردن او به رستم را در نبرد با اسفندیار نیاورده است، اما ثعالبی به طور مفصل به شرح آن پرداخته است.

۲-۶-۲- تقلیب و تحویل نام‌ها و اسامی

یکی دیگر از وجوه تمایزات و تفاوت‌ها در این دو اثر تاریخی، مغایرت نام و اسامی و لقب و نسب شخصیت‌ها می‌باشد که به اختصار در جدول زیر آورده شده است.

لقب و نسب	تاریخ بلعمی	تاریخ ثعالبی
همسر گشتاسب	حوطوس	کتابیون
پادشاه توران	خرزاسپ	ارجاسپ

اسفندیار	گاهی فرزند زریر- گاهی فرزند گشتاسپ	فرزند گشتاسپ
فرزندان اسفندیار	۲ فرزند به نام های آذرنوش و مهرنوش	۴ فرزند به نامهای بهمن، مهرنوش، نوش آذر و دل افروز
بهمن	گاهی فرزند گشتاسپ و گاهی فرزند اسفندیار	فرزند اسفندیار
فرزند زریر	نسطور	بسطور
دختران گشتاسپ	همای و بادافره	همای و به آفرید
کهرم	سردار ارجاسب	فرزند ارجاسب

۳- نتیجه گیری

تاریخ بلعمی و تاریخ ثعالبی از آثار مهم در قرن چهارم و پنجم هجری که هر دو کتاب موضوعی مشترک (تاریخ ایران) و نگارش در برهه زمانی نزدیک به هم دارند که تمایزات و تفاوت هایی هم در اصل روایت ها و هم در نوع روایت مولفانشان دیده می شود. یکی از این روایت ها، داستان گشتاسب در این دو کتاب تاریخی است. گشتاسب در اوستا، چهره و شخصیتی مقدس، نیک سرشت و پادشاهی نیرومند و عدالت گستر است. اما در روایات ملی و حماسه ها دارای صفات زشت و نکوهیده است. وی پادشاهی مغرور، خودخواه و حسود است که به خاطر ترس و حسادت که به فرزند خود دارد، او را به کشتن می دهد. از تمایزات و تفاوت های آن ها می توان به نگاه ایرانشهری بلعمی و ایده عشیره ای ثعالبی اشاره کرد. هم چنین برای بلعمی تاریخ مهم است، بنابراین تنها به شرح ساده روایات بسنده می کند و به اجمال آنها را بیان می کند. بلعمی به دنبال سیر واقعی روایت هاست و به همین دلیل تا حد امکان به تعدیل حماسه ها می پردازد، اما ثعالبی به شرح مفصل وقایع و تصویرپردازی های ذهنی می پردازد. از دیگر تمایزات کارکردهای شخصیت ها در هر دو

روایت است که تغییر می‌کند و هم‌چنین تقلیب و تحویل اسامی و القاب و عناوین آن‌ها که به نظر می‌آید به خاطر استفاده هر دو مولف از منابع و مآخذ مختلف در آثار خود می‌باشند.

فهرست منابع

الف) کتاب‌ها

۱. ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۷۶). **راهنمای زبان‌های باستانی ایران**. ج دوم. دستور و واژه‌نامه. چاپ دوم. تهران: سمت.
۲. اته، هرمان. (۱۳۳۷). **تاریخ ادبیات ایران**، ترجمه رضا زاده شفق. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۳. بلعمی، ابوعلی محمد. (۱۳۵۳). **تاریخ بلعمی**. به تصحیح ملک الشعراى بهار. تهران: تابش.
۴. بهار، محمد تقی. (۱۳۸۰). **سبک‌شناسی**. ج ۲. چاپ هفتم. تهران: امیرکبیر.
۵. بهار، مهرداد. (۱۳۶۲). **پژوهشی در اساطیر ایران**. چاپ اول. تهران: توس.
۶. بهزادی، رقیه. (۱۳۶۸). **بندهش هندی، متنی به زبان پارسی میانه**. چاپ اول. تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
۷. بویس، مری. (۱۳۹۰). **آیین زرتشت**. ترجمه ابوالحسن تهامی. چاپ چهارم. تهران: نگاه.
۸. پریش روی، عباس. (۱۳۹۰). **برایر نهاد شاهنامه و غررالسیر ثعالبی**. تهران: ثریا.
۹. پورداد، ابراهیم. (۱۳۵۶). **یشت‌ها**. جلد اول و دوم. به کوشش بهرام فره‌وشی. چاپ سوم. تهران: دانشگاه تهران.
۱۰. ثعالبی، ابومنصور عبدالملک. (۱۳۶۹). **تاریخ ثعالبی**. ج ۱. ترجمه محمد فضایلی، تهران: قطره.
۱۱. دادگی، فرنیخ. (۱۳۸۰). **بندهش**. گزارنده مهرداد بهار. چاپ اول. تهران: توس.
۱۲. دوستخواه، جلیل. (۱۳۷۴). **اوستا کهن ترین سروده‌ها و متن‌های ایرانی**. ج دوم. چاپ دوم. تهران: مروارید.
۱۳. ریاحی، محمد امین. (۱۳۸۰). **فردوسی**. تهران: طرح نو.
۱۴. ریپکا، یان و دیگران. (۱۳۸۲). **تاریخ ادبیات ایران**. ابوالقاسم سری. ج ۲. تهران: سخن.
۱۵. سادات ناصری، حسن. (۱۳۵۳). **سرآمدان فرهنگ و تاریخ ایران در دوره اسلامی**. شورای عالی فرهنگ و هنر. مرکز مطالعات فرهنگی. بخش نخست.

۱۶. شاکر، مصطفی. (۱۳۸۷). **تکوین تاریخ نگاری اسلامی**. ترجمه مهرا ن اسماعیلی. قم: بوستان کتاب.
۱۷. شمیسا، سیروس (۱۳۷۶) **داستان رستم و اسفندیار**. چاپ اول. تهران. میترا.
۱۸. صدیقیان، مهین دخت. (۱۳۷۵). **فرهنگ اساطیری - حماسی ایران**. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۱۹. عریان، سعید. (۱۳۷۱). **متون پهلوی - ترجمه - آوانوشت**، گردآورنده جاماسب جی دستور منوچهر جی جاماسب آسانا. چاپ اول. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی.
۲۰. قدیمی قیداری، عباس. (۱۳۹۶). **تاریخ نویسی در ایران**. چاپ اول. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی.
۲۱. کریستن سن، آرتور. (۱۳۴۳). **کیانیان**. ترجمه ذبیح الله صفا. چاپ دوم. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۲۲. ماسه، هانری. (۱۳۷۵). **فردوسی و حماسه ملی**. ترجمه مهدی روشن ضمیر. تبریز: دانشگاه تبریز.
۲۳. **مجمل التواریخ و القصص**. (۱۳۱۸). تصحیح ملک الشعرا ی بهار. به همت محمد رضانی. تهران: خاور.
۲۴. معین، محمد. (۲۵۳۵). **مزدیسنا و ادب پارسی**. ج اول. تهران: دانشگاه تهران.
۲۵. موریس، جرج و دیگران. (۱۳۷۸). **تاریخ ادبیات ایران از آغاز تا امروز**. ترجمه یعقوب آژند. تهران: گستره.
۲۶. نولدکه، تئودور. (۱۳۵۷). **حماسه ملی ایران**. ترجمه بزرگ علوی. مقدمه سعید نفیسی. چاپ سوم. تهران: سپهر.
۲۷. یارشاطر، احسان. (۱۳۷۳). **تاریخ ملی ایران**. (پژوهش دانشگاه کمبریج) ج ۳. قسمت ۱. مترجم حسن انوشه. چاپ اول. تهران: امیرکبیر.

ب) مقاله ها

۱. حیدری، علی و صحرا یی، قاسم. (۱۳۹۵). «نکته ای تازه در فرزند کشی گشتاسب». *فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره شناختی*، سال ۱۲، ش ۴۳، تابستان، صص ۱۱۴ - ۸۵.
۲. خدیش، پگاه. (۱۳۹۲). «روایت های شفاهی داستان گشتاسب در شاهنامه فردوسی». *پژوهشنامه ادب حماسی*. سال ۹، شماره ۱۵، بهار و تابستان، صص ۱۴۰-۱۳۱.

۳. ستاری، رضا و حقیقی، مرضیه و مقدسی، زهرا. (۱۳۸۸). «گشتاسپ / هوتوس». *فصلنامه پژوهش های ادبی*. سال ۶، شماره ۲۳، بهار، صص ۱۴۶-۱۲۷.
۴. روحانی، مسعود و عنایتی، محمد. (۱۳۸۷). «مقایسه شخصیت های تاریخ بلعمی و شاهنامه از حیث کارکرد حماسی - اسطوره ای». *گوهر گویا*، سال دوم، شماره ۶، تابستان. صص ۱۲۱ - ۱۰۳.
۵. فاتحی، اقدس. (۱۳۸۰). «مقایسه اجمالی شخصیت گشتاسپ در نوشته های ایرانی باستان و شاهنامه فردوسی». *فصلنامه اشراق دانشجو*. دانشگاه قم، سال چهارم، شماره ۹، صص ۳۰-۲۶.
۶. مسرت، مهین. (۱۳۸۴). «سیمای گشتاسپ در روایات دینی و ملی». *نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز*. سال ۴۸، زمستان، ش مسلسل ۱۹۷. صص ۱۸۱ - ۱۵۳.
۷. ملک، احمد. (۱۳۸۰). «نقد و بررسی کتاب غرر اخبار ملوک الفرس و سیرهم ثعالبی در مقایسه با شاهنامه». *کتاب ماه تاریخ و جغرافیا*. آبان، صص ۶۷-۶۰.
۸. نیک روز، یوسف و کریمی، فاطمه. (۱۳۹۴). «نقد روانشناختی شخصیت گشتاسپ در داستان رستم و اسفندیار». *دو فصلنامه ادبیات حماسی دانشگاه لرستان*. سال دوم، ش ۴، پاییز و زمستان، صص ۱۵۲-۱۱۹.

ج) منابع لاتین

1. Bartholomae, Christian. (2004). **Altiranisches Worterbuch**. Tehran: Asatir.
2. Baily, Harold w. (1930). "To the Zamasp - Namak" *Bulletin of the school of oriental studies* 6/1.
3. Daneil, "Historiography in Early Islamic Period" *Encyclopedia Iranica*, Vo 1. XII, pp.337-349.
4. Jamasp Asana, D. J. M (1969). **The Pahlavi text - vols I and II - with an introduction** by Bahram Gore Anklesaria and a preface by M.nawabi. Tehran: Iranian Culture Foundation.
5. Kent. R.G. (1961). **Old Persian - Grammar - Texts - Lexicon**. Second Edition. U.S.A.: American Oriental Society.